

МОРФЕМСКА АНАЛИЗА И ТВОРБА РИЈЕЧИ
-Из часописа НАСТАВА-

Циљ овог рада је да се укаже на основне проблеме о којима ваља водити рачуна када се у трећем разреду средњих техничких школа обрађују ови наставни садржаји као и да помогне наставницима у правилном тумачењу истих.

Кључне ријечи: *морфем(а), врсте морфема, морфемска анализа, творба ријечи.*

■

Полазећи од чињенице да је наставним програмом у средњим техничким школама установљен посебан модул чији доста невјешто формулисани садржаји учења обухватају **морфемску анализу са творбом ријечи и лексикологију**, а имајући у виду да се у граматикама српског језика сусрећу различити, па чак и потпуно погрешни приступи овој материји¹ прије обраде исте са ученицима морамо се сусрести са неколико озбиљних практичних проблема, а то су:

- У лингвистици двадесетог вијека присутне су различите лингвистичке школе које ову материју не објешњавају на исти начин.
- Прегледне граматике нису досљедне у тумачењу ових садржаја и често поистовјећују појмове **творба ријечи** и **морфемика**, односно **морфематика** правећи збрку усвајањем терминологије из једне и методологије из друге лингвистичке школе, чак бркајући и појмове **творбена анализа ријечи** и **граматичка анализа ријечи**.
- Класификација морфема у неким граматикама је потпуно погрешна, а творба ријечи поготово.²
- Наставници који ову материју реализују са ученицима не располажу са довољним знањем из **морфемике**, односно **морфематике**, па лако прихватају погрешне интерпретације из разних књига као потпуно тачне.
- Сами наставни програми нису научно верификовани на одговарајућој катедри, па и у њима има погрешних захтјева.

Из наведеног нужно слиједи да је потребно, не само подсјетити на наведене потешкоће, него и указати како се исте могу превазићи. Али прије него то учинимо неопходне су још неколике напомене.

- Морфемска анализа повезана са творбом ријечи се у средњошколским уџбеницима на српском језику сусреће још 1979. године.³

---

¹ Види: др Радмило Маројевић, **Творба ријечи у српском језику** (у науци и настави), часопис ПРИЛОЗИ настави српског језика и књижевности, бр. 1-2/2000, Бањалука

² Види рад из фус ноте бр. 1

- Ова материја је изложена на мало другачији начин и у уџбенику Радоја Симића 1980.⁴, а онда врло конфузно и у Станојчић / Поповићевој књизи 1986.⁵
- У босанскохерцеговачким средњошколским уџбеницима ова материја се појавила са новим НПП-ом 1989. године и веома је коректно интерпретирана.⁶
- Значајан и врло користан уџбеник у коме је ова област доста коректно обрађена сачинили су Е. Барић и др.⁷
- Да би наставници који тумаче ученицима морфемску анализу и творбу ријечи суверено владали овом материјом неопходно је да детаљно проуче и књиге Стјепана Бабића и Ивана Клајна у којима је детаљно објашњена **творба ријечи**.

II

Избјегавајући евентуалне методолошке грешке, а да би на најбољи начин помогли наставницима српског језика при реализацији наведених наставних садржаја одлучили смо се да овдје у цјелини пренесемо тумачење ове материје из средњошколских уџбеника групе сарајевских универзитетских професора са катедре за српски језик из 1990. године. За такву одлуку смо се определијели из најмање два разлога, а то су: материја у тим уџбеницима је и са методичког, и методолошког становишта представљена на један врло одговоран и конзистентан начин и други врло важан разлог је што су у том тиму била три врхунска српска филолога (Ковачевић, Окука, Ребић), а Ковачевићеви уџбеници⁸ се и данас употребљавају у основним школама Републике Српске што је још једна важна копча у континуитету усвајања и продубљивања знања из граматике нашег језика, а поготово из области **творба ријечи**⁹.

III

Наставни садржаји из скоро свих наставних предмета, а из српског језика и књижевности поготово, у средњој школи су снажно наслоњени на исте те наставне садржаје у основној школи и представљају само продубљивање, проширивање и систематизацију већ усвојених знања па је сасвим природно и методички и суштински логично у уводним активностима са ученицима прво обновити усвојена основношколска знања и кад је год то могуће нове наставне садржаје што снажније повезати са истим. Због тога савјетујемо свим средњошколским наставницима српског језика да се детаљно упознају са садржајем основношколских уџбеника из српског језика¹⁰.

Наравно, савремена методика наставе српског језика подразумијева и увјежбавање усвојених наставних садржаја на адекватним примјерима па ћемо ми овдје донијети и два врло практична књижевна текста и један краћи текст који смо намјенски сачинили за ову прилику, а на којим се лако могу увјежбати и **сви типови творбе ријечи** у српском језику и адекватно увјежбати **морфемска анализа**.

³ Росандић/ Силић, ОСНОВИ МОРФОЛОГИЈЕ И МОРФОСТИЛИСТИКЕ..., ШК Загреб, 1979.

⁴ Радоје Симић, Наш језик и ми, Београд 1980.

⁵ Ж. Станојчић, Љ. Поповић, ГРАМАТИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА за средње школе, Београд 1986. и касније

⁶ **Ј. Баотић, М. Окука, М. Ковачевић, Ч. Ребић**, НАШ ЈЕЗИК за 1. разред усмјереног средњег образовања, Свјетлост, Сарајево 1989.г. и **Ј. Баотић, М. Окука, М. Ковачевић, Ч. Ребић**, НАШ ЈЕЗИК за 2. разред усмјереног средњег образовања, Свјетлост, Сарајево 1990.г.

⁷ Е. Барић и др. ПРИРУЧНА ГРАМАТИКА ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА, Загреб, 1979.

⁸ Милош Ковачевић / Бранко Савић, СРПСКИ ЈЕЗИК И КУЛТУРА ИЗРАЖАВАЊА за 6,7,8. и 9. разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске, Источно Сарајево, 2006.

⁹ Исто, уџбеник за 6. разред стр. 38. -44.

¹⁰ Исто као у фус ноти бр. 9

IV

МОРФЕМ(А)

-из наведеног уџбеника НАШ ЈЕЗИК за први разред средњег усмјереног образовања-¹¹

- Говорећи о фонемима, рекли смо да су то најмање јединице које имају само ознаку, али немају означено (немају свог значења). Међутим, њиховом употребом разликују се значења ријечи. Значи ли то да су ријечи најмање језичке јединице које имају и ознаку и означено, тј. најмање јединице које имају своје значење?

- Не значи, па је самим тим и улога фонема само дјелимично тачна. Највећи број ријечи се, наиме, може рашчланити на мање језичке јединице које такође имају ознаку и означено. На примјер, ријеч *водени* може се рашчланити на три јединице од којих свака има ознаку и означено, дакле: на три минимална језичка знака: **вод** + **ен** + **и**.

- Како се зову те јединице?

- Те јединице зову се **морфем**.

Морфем(а) је најмања језичка јединица која има и своје значење, тј. најмања језичка јединица која има ознаку и означено.

- Како знамо да се ријеч *водени* састоји баш од три морфема?

-Провјера броја морфема у једној ријечи врши се стављањем неке ријечи у суоднос с низом ријечи у којима је један дио исти. На примјер: за издвајање морфема **вод** из ријечи *водени*, ту ријеч ставили смо у суоднос с ријечима **вода**, **водњикав**, **низводно**, **наводњавање** и сл. У свим тим ријечима заједнички дио је **вод**, те ријечи су и обједињене у низу по том заједничком елементу. Морфем **ен** издвојили смо стављањем ријечи *водени* у низ ријечи *дрвени*, *сребрени*, *латнен* и сл., а морфем **и** стављањем ријечи *водени* у низ *лијепи*, *десни*, *доњи*, *зелени* и сл. У свим ријечима једног низа подударан је само један језички знак, који издвајамо као посебан морфем. Низови образовани на основу присуства истог морфема називају се *морфемским низовима*.

- Припада ли првом морфемском низу и морфем **вод** из ријечи **водити**?

-Не припада, јер у морфемски низ улазе само ријечи у којима „обједињавајући“ морфем има исти и израз и садржај (исту ознаку и означено). У свим напријед наведеним ријечима обједињеним у низу морфемом **вод** тај морфем има значење „текућина“, док **вод** у *водити* има значење „давати правац кретања“. Иако тај морфем има исту ознаку као и морфем у ријечима сврстаним у морфемски низ, пошто је означено (садржај) тог морфема неподударно са садржајем свих

---

¹¹ Види фус ноту бр. 6

морфема у низу, ријеч *водити* не улази у низ *вода, водени, водњикав, низводно...* Према томе, у морфемски низ улазе само ријечи у којима је један морфем *подударан и по изразу и по садржају*. Подударност морфема само по изразу искључује уврштење дате ријечи у морфемски низ.

- Ако је значење морфема **вод** из ријечи *водени* „текућина“, какво је значење два преостала морфема: морфема **ен** и морфема **и**?

-Морфем **ен** има у наведеној ријечи значење „*који се односи на*“, у скуповима ријечи *водени спортови, водена чаша, водене цијеви* и сл., или значење „*који је као*“ у скуповима ријечи *водена чорба, водена магла* и сл. Морфем **и** у скупу ријечи *водени цвијет* има значење „*номинатив, једнина, мушки род*“. Тим морфемом, дакле изражава се значење „*номинатива једнине мушког рода,*“, ријечи *водени*.

- Постоји ли разлика у значењу морфема *вод* и *ен* с једне стране и морфема *и* с друге?

-Постоји. Морфема *вод* и *ен* свој садржај добијају из ванјезичке стварности (из реалног свијета), а морфем *и* из самог језика. За све морфеме који добијају садржај из ванјезичке стварности, тј. који се односе на нешто изван језика самог кажемо да имају **лексичко значење**, а за морфеме који добијају садржај из језика (тј. из граматике) кажемо да имају **граматичко значење**. Тако су *вод* и *ен* **лексички морфема**, а *и* је **граматички морфем**.

- Да ли се међусобно разликују морфема *вод* и *ен* у наведеној ријечи иако смо оба одредили као лексичке морфеме?

-Већ на основу одређења значења тих морфема, јасно је да је **основно** значење ријечи изражено морфемом *вод* („текућина“), док морфем *ен* само модификује то основно значење ријечи („који се односи на воду“). Морфем који носи основно значење ријечи зове се **коријенски**, а лексички морфем који модификује значење коријенског морфема назива се **деривацијски (или деривациони, /прим. Р.Л./)** морфем. У ријечи *водени* тако је морфем *вод* коријенски, а *ен* деривацијски морфем. Оба су, међутим, лексички морфема.

- Какве врсте деривацијских морфема постоје?

-Сви деривацијски морфема дијеле се на двије групе на основу тога да ли долазе *испред* (с лијеве стране) коријенског морфема или *иза* (с десне стране) коријенског морфема. Деривацијски морфема који, као морфем *ен* у наведеној ријечи, долазе иза коријенског морфема називају се **суфикси** (суфикси су нпр. **-ач** у *копач*, **-и** у *учити*, **-ник** у *радник* и сл.). Деривацијски морфема који долазе испред коријенског морфема називају се **префикси** (префикси су нпр. **на-** у *наводњавање*, **пред-** у *предсједник*, **за-** у *заокрет* и сл.).

Префикси и суфикси једним именом се називају **афикси**. Према томе у лексичке морфеме спада коријенски морфем и афикси.

- Каква је улога деривацијских морфема?

-Деривацијским морфемима (афиксима) изводе се нове ријечи, па су они *творбени* морфема (њима се творе нове ријечи). Тако смо преко ријечи *вода* деривацијским морфемом (суфиксом) *ен* извели ријеч *водени*.

- Ако се деривацијским морфемом изводе (деривирају) нове ријечи, шта је улога граматичких морфема?

-Основна улога граматичких морфема јесте та да ставе ријеч у *однос* (релацију) према другим ријечима у реченици. На примјер морфем **и** у *водени спортови* ставља ријеч *водени* у однос према ријечи *спортови* (па ту има значење „номинатива множине мушког рода“), морфем **а** из *лијена* ставља ту ријеч у релацију према ријечи *дјевојка* (па има значење „номинатива једнине женског рода“), морфем **ог(а)** из ријечи *воденог(а)* успоставља релацију те ријечи с ријечју *спорта* (па има значење „генитива једнине мушког рода“) и сл. У свим тим ријечима граматички морфем ступа у релацију с граматичким морфемом друге ријечи у реченици (нпр. **а-а** у *лијена дјевојка* и сл.).

- С којим морфемом успоставља релацију морфем **и** из ријечи *водени* у скупу ријечи *водени спорт*?

-Јасно је да у том скупу ријечи морфем **и** има значење „номинатива или акузатива једнине мушког рода“, али према њему у ријечи *спорт* није експлицитно наведен неки морфем који би морао имати такво значење. Иако није експлицитно наведен, у ријечи *спорт* такав морфем постоји. Њега издвајамо на основу суодноса *спорт : спорта* . У ријечи *спорта* наведен је граматички морфем **а** који има значење „генитива једнине мушког рода“. Пошто тај морфем није експлицитно обиљежен, обиљежавамо га са знаком **Ø** и зовемо **нулти морфем**. Према томе, **и** из *водени* у скупу ријечи *водени спортØ* стоји у суодносy с нултим морфемом и с њим дијели граматичко значење.

- Упоредимо слједеће ријечи: *војник, радниче, радници*. Могу ли се ове ријечи сврстати у морфемски низ по неком заједничком морфему?

- Могу, по заједничком деривацијском морфему **ник** , који се у *радниче* р е а л и з у ј е као **нич** (гдје је однос **к/ч** условљен првом палатализацијом, дакле историјски), а у ријечи *радници* реализује се као **ниц** (јер је однос **к/ц** у номинативу множине мушког рода последица дјеловања друге палатализације). Значи у питању је исти морфем који има дјелимично различите ознаке. Морфеме који имају исти садржај (а **ник** и **ниц** и **нич** у наведеним ријечима имају садржај „онај који ради“) а дјелимично различите ознаке (разликују се само по завршном фонему **к/ч/ц.**) називају се **аломорфи**.

- Чиме је условљена различитост ознака аломорфа?

-У наведеном примјеру, како смо видјели, та је различитост условљена дјеловањем историјских закона, дакле: и с т о р и ј с к и. У ријечима **низак, нискоћа** однос **низ : нис** условљен је п о з и ц и ј с к и (у позицији испред безвучног **к** звучно **з** прелази у свој безвучни парњак **с**). Аломорфи су, према томе, увијек *условљени или историјски или позицијски*.

МОРФЕМСКА АНАЛИЗА

-из наведеног уџбеника *НАШ ЈЕЗИК за други разред средњег усмјереног образовања*¹²

- Можемо ли на основу досад наученог о морфемима утврдити којој врсти морфема припада морфем **о** у ријечи *дугоног*?

-Као што видимо овај морфем не стоји ни испред ни иза коријенског морфема, па се не може одредити ни као префикс ни као суфикс. Он стоји између два коријенска морфема које повезује у једну ријеч (*дуг* + **о** + *ног*). Морфем који повезује два коријенска морфема назива се **интерфикс**.

- Је ли интерфикс и морфем **о** у ријечима *новосадски*, *сремскокарловачки*, *дрвосјеча*, *робовласник*?

-Да. У свим тим ријечима морфем **о** повезује два коријенска морфема. Интерфикс служи за творбу **сложеница**. Готово увијек се употребљава кад од синтагме са зависним односом чланова настаје сложеница: *сјећи дрва* > *дрвосјеча*, *власник робова* > *робовласник*, *књижевни језик* > *књижевнојезички*, *Нови Сад* > *новосадски* и сл.

- Да ли се само сложенице творе употребом интерфикса? Како је настала ријеч *филозофско – психолошки* (нпр. *филозофско – психолошке студије*)?

-Употребом интерфикса настају и **полусложенице**, само се тада иза интерфикса употребљава у писању и цртица. Та цртица је показатељ да је полусложеница настала од синтагме с независним односом чланова: *филозофско – психолошки* = *филозофски и психолошки*.

- Постоји ли онда разлика у значењу између синтагми *књижевноисторијска питања* и *књижевно – историјска питања*?

-*Књижевноисторијска* је настало од *књижевна историја* (дакле, од синтагме коју чине атрибут и именица) па значи „питања која се односе на књижевну историју“. Полусложеница *књижевно – историјска* настала је од независне синтагме *књижевни и историјски*, па значи „питања која се односе на књижевност и историју“. Из тога можемо закључити да сложенице настају од зависних, а полусложенице од независних синтагми. Сложенице зато увијек подразумевају један појам, а у саставу полусложеница увијек се препознају два појма.

- Подијелимо на морфеме ријеч *радити*. Колико морфема у њој има и којој врсти припадају?

-Супротстављањем глагола *радити* ријечима *радник*, *радња* и сл. издвајамо морфем *рад* као основни, коријенски морфем. Супротстављањем те ријечи ријечима *писати*, *читати* и сл. из ријечи *радити* издвајамо и морфем *ти* као граматички морфем (у функцији инфинитивног наставка). Остала нам је јединица *и* у *радити*. Већ према правилу да након издвајања јединица које имају и ознаку и означено, и преостали дио мора бити таква јединица па можемо закључити да је и *и* у ријечи *радити* посебан морфем. Дакле, ријеч *радити* састављена је од три морфема *рад* + *и* + *ти*.

¹² Види фус ноту бр. 6

- Ако је *рад* коријенски а *ти* граматички морфем, какав је *и*?

-Морфем *и* у наведеној ријечи има улогу да повеже коријенски и граматички морфем, коријенски морфем *рад* и наставак инфинитива *ти*. Он се, дакле, налази између коријенског морфема и наставка. Такав морфем назива се **инфикс**. Инфикс *и* у ријечи *радити* служи за творбу инфинитивне основе. (Присјетимо се да се основа ријечи добије одбијањем граматичког морфема.)

- Да ли је инфикс и морфем *ов* или *ев* у ријечима *бркови*, *кључеви*, *голубови*, *мачеви*?

-У свим тим ријечима *ов/ев* спаја коријенски морфем и наставак номинатива плурала. Ови морфеми служе за образовање основе множине ових именица па су и они инфикси. Инфикс, дакле, стоји на граници лексичког и граматичког морфема и служи за творбу основа неких облика ријечи.

- Које значење има морфем *и* у ријечи *љубави* у реченици *Посветићу ову пјесму својој великој љубави*?

-Грамматички морфем *и* ту има значење „датива једнине именица женског рода“.

- А у реченици *Он пјева о великој љубави*?

-Ту *и* има значење „локатива једнине именица женског рода“.

- Је ли то значење и у реченици *Велике љубави никад се не заборављају*?

-Ту *и* има значење „номинатива множине женског рода“.

- Какав је однос ознаке и означеног у наведеним примјерима?

-Као што смо видјели, ознака је увијек иста, док је означено граматичког морфема различито.

- Како називамо ту појаву?

-Кад се иста ознака користи за различита означена, тј. кад се различит садржај обиљежава истом формом, ту појаву називамо **хомонимија**. Пошто је у нашем случају (код наведеног морфема *и*) у питању граматички садржај, ријеч је о **граматичкој хомонимији**.

- Да ли су граматички хомонимни и морфеми *а* у ријечи *човјека* у сљедећим реченицама: *Треба бјежати од зла човјека*; *Не волим ни срести зла човјека*?

-У обје реченице граматички морфем *а* у ријечи *човјека* има исту ознаку, али нема и иста означена: у првој реченици *а* има значење „генитив једнине мушког рода“, а у другој „акузатив једнине мушког рода“. Према томе, морфем *а* је овдје граматички хомоним.

- Упоредимо сад примјере *Нико се није родио с толиком љубави према човјечанству* и *Нико се није родио с толиком љубављу према човјечанству*. Какав је однос ознаке и означеног код граматичких морфема у ријечима *љубави* и *љубављу*?

-У наведеним ријечима морфеми *и* и (*л*)*ју* имају исто значење, тј. исто означено „инструментал једине женског рода“, али им је ознака различита.

- Како се назива таква појава?

-Појава кад се исто означено изражава различитим ознакама, тј. кад се исти садржај изражава различитим формама, назива се **синонимија**.

Пошто су овдје у питању граматички морфеми, ријеч је о **граматичкој синонимији**.

- Да ли су граматички синоними и морфеми *и*, *а* и *ију* уз основу *нокат* у реченицама *Не може да скине лак с нокти*, *Не може да скине лак с ноката*, *Не може да скине лак с ноктију*?

-Све три граматичка морфема *-и*, *а* и *ију*- уз наведену основу имају исто значење (тј. исто означено) „генитив множине мушког рода“ па представљају граматичке синониме. Дакле, граматичким синонимима сматрамо све граматичке морфеме који имају различите ознаке (различит израз) а иста означена (исти садржај).

- Ако синонимни могу бити граматички морфеми, могу ли у синонимским односима бити и деривацијски морфеми.

-Могу. Упоредимо, на примјер, значење суфикса *ач*, *лац*, *ник*, *тељ*, *ар* и *аш* у ријечима *јахач*, *читалац*, *читатељ*, *извозник*, *зидар*, и *пљачкаш*. Сви наведени суфикси имају значење „вршилац радње“ па значе „онај који врши радњу обиљежену коријенским морфемом“. То показује да се исто значење може обиљежити различитим деривацијским морфемима.

Сви деривацијски морфеми повезани истим творбеним значењем чине **значењску скупину**. Тако наведени морфеми представљају значењску скупину „вршилац радње“.

- У претходним примјерима навели смо неке од морфема који чине значењску скупину „вршилац радње“. Коју значењску скупину чине морфеми *ак*, *ан(а)*, *ар(а)*, *ониц(а)* (у загради је дат граматички морфем) у ријечима *мравињак*, *циглана*, *жељезара*, *сластичарница*, *чекаоница*?

-Свим тим морфемима означава се мјесто гдје се нешто ради, па они чине значењску скупину „мјесто радње“.

- Какве још значењске скупине могу образовати деривацијски морфеми?

-Постоји велики број значењских скупина. Навешћемо само неке: „*аугментативност*“ (тј. „увећаност“) коју чине морфеми *ин(а)*, *урин(а)*, *чин(а)*, *стин(а)*, *ерин(а)* и др. у ријечима као *комадина*, *шамарчина*, *ножурина*, *ручетина*, *кућерина* и сл.; значењска скупина „*деминутивност*“ (тј. „умањеност“) коју чини велики број творбених морфема нпр. *ић* (*црвић*), *чић* (*прозорчић*), *ак* (*листак*), *ичак* (*камичак*), *иц(а)* (*собица*), *чиц(а)* (*стварчица*), *це* (*језерце*), и сл.; па значењска скупина „*носилац особине*“ (тј. онај који има особину означену коријеном ријечи“) коју чине

морфеми *ац* (*бијелац*), *оњ(а)* (*млакоња*), *ик* (*сретник*), *иц(а)* (*сретница*), *ак* (*глупак*), *ач(а)* (*глупача*), *уљ(а)* (*махнитуља*) и др. Споменимо још само значењску скупину „*присталица учења*“ коју чине морфеми *ац* (*хегеловац*), *ист* (*марксист*) и др. па по броју морфема веома разуђену скупину „*становник / становница насељеног мјеста и подручја*“ *ац* (*Мостарац*), *лиј(а)* (*Сарајлија*), *ак* (*Тузлак*), *чанин* (*Загребчанин*), *анац* (*Американац*), *ињ(а)* (*Гркиња*), *к(а)* (*Швећанка*), *анин* (*Швећанин*) и др.

- На основу наведеног видјели смо да различити творбени морфеми могу имати исто значење, које им и омогућава да чине значењску скупину. При том смо наводили само примјере у којима значењске скупине чине суфикси. Могу ли значењску скупину чинити и префикси?

-Могу, исто као и суфикси. Међутим, пошто је број префикса много мањи од броја суфикса, и такве значењске скупине које чине префикси су рјеђе. Ево неколика примјера синонимних префикса при творби придјева, а који могу чинити значењску скупину: префикси *изван* (*изванлингвистички*), *ван* (*ванинституционални*), и *екстра* (*екстралингвистички*) чине значењску скупину „*не припадања чему*“ (тј. „оно што се налази ван чега“); или пак префикси *а*, *аб*, *без*, *и*, *ин* и *не* као у ријечима *алогичан*, *нелогичан*, *иреалан*, *нереалан*, *абнормалан*, *бестјелесан* и др. чине значењску скупину „*недостајање*“ (тј. „оно што је без чега“) и тд.

Творба ријечи помоћу префикса назива се **префиксалном творбом**, а творба помоћу суфикса - **суфиксалном творбом** (нпр. *превоз*, *вожња*). Ако у творби ријечи учествује и префиксални и суфиксални морфем, таква творба назива се **префиксално-суфиксална творба** (нпр. *превозник*). Творба ријечи помоћу интерфикса назива се **сложеничком творбом** (нпр. *црноока*, *дугоног*). Ако се уз интерфикс употребљава у творби још и суфикс, таква творба назива се **сложеничко-суфиксалном творбом** (нпр. *новосадски*).

Ријечи творене префиксалном, суфиксалном и префиксално-суфиксалном творбом називају се **изведенице**. Ријечи творене сложеничком и сложеничко-суфиксалном творбом могу бити **сложенице** или **полусложенице**. Изведенице се творе преко једне, а сложенице и полусложенице преко двије ријечи.

-
- Ако ријечи *зидар*, *читалац*, *спаситељ* преко својих суфикса (*ар*, *лац* и *тељ*) улазе у значењску скупину „*вршилац радње*“, у каквом су онда односу ријечи *трк*, *трчање*, *трка*, *потрчати*, *трчкарало*, *потрчкарало*?

- Свим тим ријечима заједнички је коријенски морфем, овдје изражен **аломорфима** *трк* и *трч*. Значи, те ријечи су обједињене у скупину заједничким коријенским морфемом. А све ријечи творене преко заједничког коријенског морфема било којим начином творбе чине **творбену породицу**.

- Има ли разлике између значењске скупине и творбене породице ријечи?

-У значењску скупину улазе ријечи код којих је обједињавајући елемент значење афиксалног морфема (дакле, различити префикси или суфикси са истим значењем), док у творбену породицу улазе све ријечи обједињене истим коријенским морфемом. Код значењске скупине заједнички елемент је увијек само *означено* (тј. садржај) творбеног морфема, док су ознаке

морфема који улазе у скупину различите. Код творбене породице обједињавајући коријенски морфем подударан је и у ознаци и у означеном. Тако су значењска скупина и творбена породица сасвим различите и неподударне категорије.

- Шта се може уочити ако сљедећу творбену породицу упоредимо са типовима значењских скупина: *спас, спасавање, спасавати, спасење, спасеница, спасалац, спаситељ, спасилачки, спасиочев, спасалаштво, спаситељев, спаситељица, спаситељка, спаситељство, спасоносан, спасоносност, спасован и наспашавати?*

- Уочавамо да наведена творбена породица није цјелином подводива ни под једну значењску скупину, јер 1) у њој су заступљени различити начини творбе, 2) ову творбену породицу чине различите врсте ријечи. Значењске скупине по правилу се остварују у оквиру истог начина творбе и у оквиру исте врсте ријечи. Зато се у оквиру једне творбене породице јављају морфеме који припадају различитим значењским скупинама.

- Које су значењске скупине заступљене у наведеној творбеној породици?

-Најзаступљенија је значењска скупина „вршилац радње“ и категорија „вршитељица радње“, прва морфемима *лац* и *тељ* (*спасилац* и *спаситељ*), а друга морфемима *иц(а)* и *к(а)* (*спаситељица* и *спаситељка*), затим скупина „радња“ (*спас, спасење, спасавање*) и сл.

- Да ли је у наведеној творбеној породици у цјелини реализована значењска скупина „вршилац радње“?

-Није. Значењска скупина „вршилац радње“ у овој творбеној породици заступљена је само суфиксима *тељ* и *лац* за мушки и *иц(а)* и *к(а)* за женски род, док остали суфикси са тим значењем (нпр. *ач, ац, ар* у *писар, писац, копач*) не могу доћи уз ову творбену основу и овај коријенски морфе. Зато можемо рећи да се у творбеној породици могу реализовати само значењски подударни морфеме који су међусобно замјењиви уз исту творбену основу.

ТВОРБА РИЈЕЧИ ТРАНСПОЗИЦИЈОМ

-Категоријална преобразба (транспозиција) врста ријечи-

-из наведеног уџбеника *НАШ ЈЕЗИК за други разред средњег усмјереног образовања*-¹³

- Којој врсти ријечи припада ријеч *два*, а којој ријеч *двојица* у реченицама *Дошла су два човјека; Дошла су двојица људи?*

-Ријеч *два* је број, а ријеч *двојица* је именица.

- У каквој се вези налазе те ријечи?

-Именица *двојица* изведена је суфиксом *ојиц* од броја *два*. Зато се и зове *бројна именица*. У истом односу стоји и именица *радња* према глаголу *радити*, јер је та именица суфиксом *њ*

¹³ Види фус ноту бр. 6

изведена од наведеног глагола, па је зовемо *глаголска именица*. Или, именица *богатство* према придјеву *богат* показује да се суфиксом *ство* може од придјева извести *придјевска именица* и сл. У свим тим случајевима деривацијским морфемима творене су именице од неких других врста ријечи.

- Упоредимо сада ријеч *зло* у сљедећим реченицама: Зло дјело брзо се открије; Добро увијек побјеђује зло. Припада ли ријеч *зло* истој врсти ријечи у обје реченице?

-У првој реченици ријеч *зло* је придјев, јер има функцију атрибута уз ријеч *дјело*. У другој реченици *зло* је именица, најприје по синтаксичкој функцији објекта, а затим и по својим морфолошким особинама: више се не може мијењати по роду, а као и све именице може имати своје атрибуте (уп. *нужно зло*, *велико зло* и сл.). За разлику од свих претходно поменутих именица, овдје придјев у именичку врсту није прешао посредством деривацијског морфема, јер и придјев и именица имају исту форму.

Појава при којој се од неке врсте ријечи изводи деривацијским морфемом или без њега именица назива се **супстантивизација (поименичење)**.

(На истоветан начин су настале и именице Пољска, Францусска, Српска од синтагме нпр. *српска земља*, Прим. Р.Л.)

- Могу ли на исти начин све ријечи прелазити из своје врсте у другу?

-Већина може. Прелазак једне врсте ријечи у другу уз помоћ творбеног морфема или без њега назива се **категоријална преобразба (категоријално преобразовање, прим. Р.Л.) или транспозиција**.

- Од чега су изведени глаголи *опетовати* и *асфалтирати*?

-Први од прилога *опет* уз помоћ суфикса *ова*, а други од именице *асфалт* суфиксом *ира*.

- А како је изведен глагол *раздвојити*?

-Изведен је префиксално-суфиксалном творбом од броја *два* – префиксом *раз* и суфиксом *(ој)и*.

Транспозиција (преобразба) неке неглаголске врсте ријечи у глаголску назива се **вербализација (поглагољење)**.

- Да ли истој врсти ријечи припада ријеч *захваљујући* у реченицама *Захваљујући им на дочеку, он се опраштао од својих домаћина; Она се извукла из неприлика захваљујући својој присебности?*

-Не припада. У првој реченици *захваљујући* је глагол у форми глаголског прилога асашњег, а у другој има функцију дативног приједлога. (Да је ту у питању приједлог, лако можемо провјерити замјеном облика *захваљујући* генитивом приједлога *због*).

Транспозиција (преобразба) неке врсте ријечи у приједлог назива се **пропозиционализација (поприједложење)**.

- Да ли истој врсти ријечи припада ријеч *путујући* у реченицама *Путујући по свијету, он је свашта чуо и видио; У нашем мјесту гостује путујући циркус?*

-У првој реченици *путујући* је глагол у форми глаголског прилога садашњег, а у другој је придјев у функцији атрибута уз именицу циркус. Наведени је глагол у датом контексту постао придјев.

Транспозиција неке врсте ријечи у придјев назива се **адјективизација (попридјевљење)**.

- Упоредимо сада реченице *А гдје си ти ноћио* и *Обрадовала се гдје га поново види*. Припада ли *гдје* у обе реченице истој врсти ријечи?

-Јасно је да не припада. У првој реченици *гдје* је упитни замјенички прилог, а у другој зависни везник. (Да је у другој реченици *гдје* везник а не прилог, види се по томе што је замјењив правим зависним везником *да*.)

Транспозиција (преобразба неке врсте ријечи у везник назива се **конјункционализација (повезничење)**).

- Упоредимо сада скуп ријечи *уз пут* и ријеч *успут* у реченицама *Уз пут је расло високо дрвеће* и *Свратио је код њега успут?*

-Ту је прилог *успут* настао срастањем приједлога и именице.

Транспозиција (преобразба) неке врсте ријечи у прилог назива се **адвербијализација (поприложење)**.

- Можемо ли након свега реченог, извући неки општи закључак о томе како се све врши категоријална транспозиција врста ријечи?

Категоријална транспозиција врши се на два начина: 1) преласком једне врсте ријечи у другу додавањем творбених морфема, при чему се, нормално, мијења гласовни састав ријечи, и 2) преласком једне врсте ријечи у другу без промјене гласовног састава ријечи (при чему није битна могућа промјена акцента).

Први је начин обавезан за вербализацију, оба се начина срећу код супстантивизације, док је код свих других категоријалних транспозиција по правилу заступљен други начин.

ПРИМЈЕРИ ЗА ВЈЕЖБЕ

Иво Андрић

РОБИЊА

-одломак-

Нема ни основа за мисао, ни способности за напор. Нема њеног села Прибиловића. Од њега је остало згариште. Чим је до темеља изгорело оно тридесетак кућа које сачињавају њихово село, у истом трену подигли су се у њој, сами од себе, нови Прибиловићи, црни, тешки и мртви, и леже јој у грудима и не дају да дубоко удахне, а људи се, њени људи уколико нису побијени, претворили у робље и растурили по свету. И она сама је роб, и само роб. Тако живи и једино тако може да види свет и људе око себе, јер се слика света у њој замрачила и изокренула. Роб је човек, робови су жена и дете, јер од рођења до смрти робују понеком и понечем. Роб је дрво, роб камен и небо са облацима и сунцем и звездама, ропкиња је вода, и шума, и пшеница која сад негде – негде где није погорело и потрвено – мора да класа; ни њеном зрну се не иде под жрвањ, али му ваља ићи, јер је роб. Ропски је говор којим се људи око ње споразумевају, без обзира којим језиком говоре, и сав се може свести на три слова: роб. Ропство је живот васколики, онај што траје и дотрајава, као и онај који је још у клици, невидљив и нечујан. Роб је сан човеков, робље су уздах, залогај, суза и мисао. Људи се рађају да би робовали ропском животу, и умиру као робови болести и смрти. Све роб робу робује, јер није роб само онај што га везаног продају на тргу, као и онај који га продаје, као и онај који га купује. Да, роб је свако који не дише и не живи међу својима, у Прибиловићима. А Прибиловића одавно већ нема.

Мирко Божић

ДИМ

Чини ми се да ме је одувијек мучио дим. Још кад сам се родио, кажу, кућа је била задимљена смрековином на којој се сушило месо и наравно, сушио сам се малкице и ја – као још непосољено месо. Видјет ћете касније да је, можда, тај први дим био пресудан. „Насисат ће ми се дијете дима“ – вриснула је моја мати, засузивши, очију пуних дима.

Отац је мислио да мајка има пуно димастих успомена, болесни дјед му је био димовит. Отац није пуцао пушком већ бездимком, бачва му је заударала димом, препеченица давила на дим, стијењ се устобочио димићем, а онда, покатак испухнуо по који пишљиви димчић. Неки су пламенови палуцали димним језицима, кровови су се димили кад је лијевало као из кабла, димило се ледено валовље, а огњиште му је било често димљиво мршуљавим димом што зијевка и цркава пузимице. Отац је предосјећао понекад да ће му цијела година издимити, а прије но што нам се запалила кућа читава се јесен осјећала на дим. Загонетно је мислио о неким људима: продаје дим човјеку који се није нагутоа дима; кадио ракију па и сам лаје на дим; неке све отишло у дим; онај, несретник, све скупља у прса па ће продимити за разлику од онога што се већ уздимио па ће планути. Тужили ме оцу да сам напрасиз а он ми тувио у главу: само се немој, синко улудо димити! Иначе имао је он и својих властитих појмова. Говорио је „наша димовина“, у смислу наше дједовине, стечевине, коју смо димили или коју смо били већ одимили; говорио је како мора

плаћати димарину „димачини“, димачином је окрстио порез, а ријеч „димовати“ рабио је умјесто ријечи пребивати... у топлој кући.

Није зато чудо што нам је кућа била набијена димовитим пословицама: Тко се дима не надими тај се ватре не нагрија; гдје је дима ту и ватре; нема дима без ватре; јако дими слабо пече; јака димљивост слаба видљивост; мало угља много дима; свако дрво својим димом дими; благо кући која дими. Било је, богме, и клетва, изворних: дабогда се димом давио; очи му издимиле, дабогда; удимио се, дабогда; сукљао му на све прозоре! А било је и некаквих мана, болештина од дима: издимјелих јаја; опница, слузница; осушених гњата, коже, длака; поцрњелих зуба, ноката; натруњених бјелоочница, храпавих непца, промуклих гласова, изгрижених очију: издимјеле памети и шта ти га ја све знам.

С ПЛАНИНАРИМА

-за ову прилику намјенски написан текст-

Почетком овог мјесеца група планинара је отпутовала на Љубишњу.

Путовање је започело у раним јутарњим сатима, а на путу су се задржали два дана. Путовођа и његови сапутници су кратко застали изнад села подно планине и снабдјели се водом на планинском извору. До тог мјеста су допутовали макадамским путем који путар очигледно није добро одржавао. Путни правац према врху планине предложили су сами путници. На цијелом пропутовању нису наишли ни на један путоказ. Ка врху планине водио је путић са кога су се одвајале бројне уске путање. На овом предјелу није упутно много заостајати иза групе јер се може залутати. Овдје се путић претварао у путељак, а убрзо се и он изгубио. До врха планине ишло се беспућем.

Иако уморни, планинари се на врху планине осјећају најљепше, па су се због тога ту и договорили да ће сљедеће седмице путовати на Зеленгору. Детаљно упутство ће бити на вријеме сачињено, а краћа упута ће бити објављена на локалној радио-станици.

SYMARI

(Prevesti abstrakt ispod naslova)